

1931 Genel İslam Kongresi'nin İslam Dünyasına Etkileri Ve Türkiye'deki Yansımaları*

Yasin BEYAZ**

ÖZ: Aralık 1931 tarihinde İslam dünyasından birçok temsilcinin katılımıyla Beytulmakdis'te gerçekleştirilen Genel İslam Kongresi'nde başta Filistin ve Mescid-i Aksa, olmak üzere Müslümanların genel problemleri ele alınmıştır. Bunların en önemlilerinden birisi de hiç şüphesiz hilafet meselesidir. Hilafet tartışmaları nedeniyle başta Türkiye olmak üzere Mısır ve Suudi Arabistan kongreye karşı sert tepki göstermiştir.

Bu çalışma Genel İslam Kongresi'nin yapılış sebeplerini, Kongre nedeniyle ortaya çıkan hilafet tartışmalarını ve kongrenin İslam dünyasına yansımalarını ele alacaktır. Ayrıca kongrenin sonunda alınan kararlara da yer verilecektir. Bunu yaparken konuyla alakalı arşiv belgelerinden, dönemin Türkçe ve Arapça gazetelerindeki haberlerden, makalelerden ve kitaplardan faydalanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Beytulmakdis, Genel İslam Kongresi, Emin el-Hüseynî, hilafet, Türkiye.

The Impact of the 1931 General Islamic Congress on the Muslim World and its Repercussions in Turkey

ABSTRACT: The General Islamic Congress held in Bayt al-Maqdis in December 1931 with the participation of countless representatives from the Muslim World, discussed general problems of the Muslims and mainly that of Palestine and al-Aqsa Mosque. One of the most important issues discussed was the issue of the Caliphate and due to the discussion of such an issue, harsh reactions against the Congress were taken by chiefly Turkey as well as Egypt and Saudi Arabia. This paper will address the reasons why the General Islamic Congress was held in Jerusalem, the discussions arising over the Caliphate issue and its reflections in the Muslim World. In addition, the paper will deal with the resolutions taken at the end of the Congress. In the processes of this research, relevant archival documents pertaining to the issue was consulted together with news coverage from Turkish and Arabic newspapers of the time, as well as relevant articles and books.

KEYWORDS: Bayt al-Maqdis, The General Islamic Congress, Amin al-Husseini, Caliphate, Turkey.

* Bu makale "Beytulmakdis'te Batı Sömürgeciliği: Tampon Devlet" başlıklı XVII. Uluslararası Beytulmakdis Akademik Sempozyumu'nda bildiri olarak sunulmuştur.

** Dr. Öğr. Üyesi, Yalova Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Türk İslam Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yalova, yasin.beyaz@yalova.edu.tr

GİRİŞ

XIX. yüzyılın sonu ve XX. ilk yarısı, İslam dünyasının en buhranlı zamanlarından biri olup Müslümanlar bu dönemde birçok sorunla yüz yüze gelmiştir. Bunlardan en önemlisi, İslam dünyasının büyük bir kısmının Batılı güçler tarafından işgal edilip sömürgeleştirilmesidir. Batıların siyasî, iktisadî, sosyal ve ilmî alanlarda elde ettikleri ilerleme, Müslümanlar arasında ciddi bir güven kaybına neden olmuştur. Bütün bu olumsuzluklara karşın bir kısım Müslümanlar çeşitli düşünsel ve siyasî refleksler geliştirmeyi elden bırakmamış, bu kasvetli ortamda çözüm arayışlarını sürdürmüştür.

Bu ortamı kendileri için fırsat bilen Siyonistler, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda yenilmesinden de güç alarak Balfour Deklerasyonu'nun ve 1920 San Ramo Konferansı'nın ardından, İngilizlerin himayesi altında Beytülmakdis'e yoğun bir göç başlatmışlardır. Beytülmakdis'e göçe öncülük eden Siyonistlerin en önemli hedeflerinden birisi de hiç kuşkusuz Mescid-i Aksa'dır. Onların Mescid-i Aksa'yı ele geçirme çabalarına karşılık Filistinliler de boş durmamış, 1 Teşrin-i Sâni (Kasım) 1928 tarihinde Beytülmakdis şehrinde yerel ve dar çerçevede Yahudilerin taşkınlıklarına karşı neler yapılabileceğine dair bir kongre düzenlemişlerdir. Bu ilk kongreye Suriye, Lübnan, Ürdün ve Filistin'den yaklaşık olarak 150 temsilci katılmıştır. 15 Ağustos 1929 tarihine gelindiğinde ise olaylar iyice tırmanmıştır. Yahudiler, Mescid-i Aksa çevresinde gösteriler düzenlemişlerdir. Amaçları mukaddes Burak'ı¹ Arapların elinden almaktır. Bunun üzerine Araplar, Yahudiler ve İngiliz mandasına karşı silahlı direniş başlatmıştır. Lakin İngilizler bu isyanı kısa sürede bastırmıştır.

Filistinli Müslümanlar, İngiliz ve Yahudi işbirliğinin sürekli olarak kendileri aleyhine işlemesi üzerine bu meseleyi uluslararası bir platforma taşımaya hedeflemiştir. İşte biz de bu hedefe ulaşmak için yapılmış olan Kudüs Kongresi'nin oluşum serüvenini ele alacağız. Genel anlamda kongrenin İslam dünyası için kazanımlarının ne olduğunu ortaya koymaya çalışırken özelde de Türkiye'nin buna karşı göstermiş olduğu tepkileri incelemeye çalışacağız.

1. 1931 GENEL İSLAM KONGRESİ

İngilizler ve Yahudilerin Müslümanlar aleyhine yapmış oldukları faaliyetlerin önüne geçmek için Kudüs İslam Meclisi reisi el-Hac Emin el-Hüseynî², Abdulaziz es-Seâlib³ ile beraber Beytülmakdis meselesine İslam dünyasının dikkatini çekmeye ve bunun için bir kongre tertip etmeye karar verirler (Derveze, 1993, s. 649). Çünkü mesele artık Beytülmakdis meselesi olmaktan çıkmış, İslam alemini ilgilendiren bir boyut kazanmıştır.

Kongre fikrinin ilk kez ortaya çıkışıyla ilgili olarak yukarıda belirtilenler haricinde başka bilgiler de vardır. Bunlardan birisi şöyledir: Hindistanlı Muhammed Ali'nin ölümünün ardından Beytülmakdis'te düzenlenen cenaze töreninde kardeşi Şevket Ali ve müftü Emin el-Hüseynî arasında 24 Ocak 1931

tarihinde bu mesele gündeme gelmiş ve kongrenin yapılması burada karara bağlanmıştır (The General Islamic Congress, 1996).

Kongrenin yapılmaya karar verilmesine dair başka bir rivayet ise şu şekildedir: Şerif Hüseyin, Haziran 1931 tarihinde ölünce Hasan Hassuna, müftü el-Hüseyin'e bir mektup göndermiş ve Burak meselesinin görüşülmesi için tüm İslam dünyasının katılımıyla Beytülmakdis'te bir konferans düzenlenmesini teklif etmiştir. Ayrıca konferansın Şerif Hüseyin'in ölümünün kırkıncı gününde yapılmasını istemiştir (The General Islamic Congress, 1996). el-Hüseyin, Beytülmakdis'te İslam Dünyası Kongresi fikrini kabul etmiş ve davetiyeleri 28 Temmuz 1931 tarihinde hazırlayıp İslam ülkelerindeki âlim, din adamı ve siyasi liderlere göndermiştir. Lakin bu davetler çok geniş bir kitleyi kapsamadığından ve kongre tarihinin yakın olmasından dolayı katılımın az olacağı eleştirileri yapılmıştır. Bunun üzerine 5 Ekim 1931 tarihinde müftü tekrardan kongre davetiyelerini göndermeye başlamış ve kongre tarihi olarak da 7 Aralık'ı vermiştir (The General Islamic Congress, 1996).⁴

İngilizler bu kongrenin yapılmasına karşı çıkmamıştır. Onların karşı çıkmamaları kongreye destek vermelerinden değil, bazı endişelerinden kaynaklanmaktadır. İngiliz manda yönetimi böyle bir yasağın olumsuz tepkilere sebep olabileceğinden ve bir kargaşaya hatta isyana dönüşebileceğinden korkmaktadır. Ancak İngilizler tedbiri de elden bırakmamıştır. Kendi güvenliklerine ve dost devletlerin iç işlerine karışacak herhangi bir müdahaleye veya konuşmaya müsaade etmeyeceklerini bildirmişlerdir (Kramer, 1986, s. 125). Bundan dolayı müftü el-Hüseyin, İngilizleri güç duruma sokacak herhangi bir teşebbüsün olmayacağına dair güvence vermiştir (Elpeleg, 1999, s. 60).

İngilizlerin bu kongreye izin vermeyeceğini düşünen Siyonistler kongrenin yapılacağı haberini alınca kendi başlarının çaresine bakmaya karar vermiştir. Hedefleri kongreye katılımı azaltmaktır. Lakin Emin el-Hüseyin'e karşı doğrudan muhalefet gösterdiklerinde onun daha da güçleneceğini düşünerek propagandalarını yapacak gizli işbirlikçiler bulmuşlardır. Bu bağlamda Siyonist haber ajansları Filistin, Suriye ve Mısır'da bir kısım Arap gazeteciler aracılığıyla çalışmalar yürütmüşlerdir (Kramer, 1986, s. 127).

Onlar, Genel İslam Kongresi'nin başarısız olması için İslam dünyasının o dönem en netameli konusu olan hilafet meselesini kullanmışlardır. Hilafetle alakalı şayiaları gündeme getirerek kongreye katılımın az olmasını ve kongre azaları arasında ihtilaf çıkmasını hedeflemişlerdir. Siyonist gazete "Balistin Bulten" Hintli Müslümanlardan Şevket Ali'nin açıklamalarına dayanarak kongrede hilafet meselesinin ele alınacağını ve halifenin seçileceğini bildiren bir haber yayınlamıştır. Bu habere göre Şevket Ali, Vahdettin'in Beytülmakdis şehrine çağrılarak tekrardan halife ilan edileceğini söylemiştir. Halbuki onun bu ifadeleri kullandığı tarihte Vahdettin hayatta değildir. Vahdettin, 16 Mayıs 1926 tarihinde

vefat etmiştir. Siyonist haber ajansları da (başta Reuters olmak üzere) Şevket Ali'nin ifadesindeki Vahdettin isminin yerine Abdülmecid'i koyarak gazetelere servis etmiştir. Böylelikle kongrede son halifenin tekrardan seçileceğine ve halifelik makamının da Beytülmakdis şehri olacağına dair şayialar yayılmıştır. Bu haberler yayıldıktan sonra Şevket Ali, Siyonist gazetelerin kendisine dayandırarak verdikleri son halife Abdülmecid ile alakalı haberlerini yalanlamış ve böyle bir fikrin saçma olduğunu ifade etmiştir (es-Sealibi, 1988, s. 32).⁵ Şevket Ali⁶ ve kardeşi Muhammed Ali ismi İslam dünyasında ve Batılılar nezdinde hilafetle özdeşleştiği için Siyonistler bunu kullanarak hilafetle alakalı bu şayialarını rahatlıkla ortaya atmışlardır.

Bu meseleyle alakalı *Daily Telegraph* gazetesi de bir makale neşretmiştir. Makalede Şevket Ali'nin sözüne dayanılarak hilafetin tekrar geri geleceği bildirilmiştir. Yazının devamındaysa halife olarak Abdülmecid Efendi'nin isminin zikredilmesinden dolayı İslam dünyasında çeşitli endişelerin ortaya çıktığı belirtilmiştir. Bu konuda endişe duyan isimlerin başında kendileri de halife olmak isteyen Kral Faysal, Emir Abdullah, İbn Suûd ve İmam Yahya gibi isimler gelmektedir. Halbuki gazetenin belirtmiş olduğu bu isimlerin bir kısmı kongreye tebrik mesajları göndermiştir. Kongrede hilafet meselesinin gündeme geleceği dedikoduları ortaya çıkınca Müftü Emin el-Hüseynî bu endişeleri gidermek için Mısır'a ve Amman'a ziyaretlerde bulunmuştur. Bu isimlerden bazıları (Emir Abdullah, Faysal, Mısır Başbakanı İsmail Sıtkı Paşa vb.) ziyaretler neticesinde ikna olmuştur. Ancak Suud ailesi ikna olmamış olacak ki kongreye Suud'dan temsilci katılmamıştır (Kramer 1986, s. 129). Onlar kongre bittikten sonra bir heyet göndermiştir. Sebep olarak da kongre davetinin kendilerine geç ulaştığını göstermişlerdir (Matter, 1991, s. 96). Suud ailesinin kongreye mesafeli davranmasının sebebi hilafetle alakalı ortaya atılan dedikodular ve Şevket Ali'nin de kongreye katılanlar arasında yer almasıdır. Çünkü Şevket Ali'nin kongreye katılması demek hilafet meselesinin kongrenin gündemine bir şekilde dahil edilmesi demektir.

Hilafet meselesinin görüşülmesine karşı çıkan ülkelerin başında Türkiye ve Mısır gelmektedir. Türkiye bu kongreye karşı çok sert tepki göstermiş ve Türkiye'nin İngiltere Büyükelçisi bu meseleyle alakalı olarak İngiltere Dışişleri Bakanı ile görüşmüştür. Dışişleri Bakanı konuyla ilgili bir beyanat vererek İngiltere'nin kendilerine kongrede herhangi siyasi bir karar alınmayacağına dair teminat verdiğini söylemiştir (el-Kasım, 2016, s. 87-88, es-Sealibi, 1988, s. 33). Türkiye ayrıca bu kongreyi hilafeti gündeme getirerek İslam'ı kötü emellerine alet etmekle suçlamıştır. Halbuki kongrenin düzenleyicileri kongrede hilafet tartışmaları çıkmasını diye son halife Abdülmecid Efendi'yi bu kongreye davet etmemiştir. Kongrenin programına dair yerli ve yabancı gazetelere verilen izahatta da hilafet meselesi yer almamıştır. Türkiye'nin Filistin elçisi kongreye iştirak edenler için düzenlenen tanışma törenine katılmayı reddetmiştir. Elçi ayrıca kongrenin yapıldığı yerde var olan Türkiye ile alakalı bilgilerin kaldırılmasını

ve Türkiye'nin isminin listeden çıkarılmasını istemiştir (Türkiye ve Kongre, 1931, el-Kasım, 2016, s. 87).

Siyonistlerin hilafetle alakalı şayialar yayarak İslam devletleri arasında fitne çıkarma emeli kısmen başarılı olmuştur. Bu haberlerden etkilenen Türkiye gibi bazı devletler kongreye temsilci göndermemiştir. Siyonistlerle işbirliği yapan bazı Müslümanlar da bu kongreye karşı tavır alıp çeşitli yazılar neşretmişlerdir. Mısır ve Türkiye'de yayımlanan gazetelerde bu konuda olumsuz yazılar görmek mümkündür. Mısır'da hilafetle alakalı şayialar ortaya çıkınca Kral Faruk'un da desteklediği bazı kötü niyetli Ezher hocaları ve Mısır hükümetinden bazı azalar kongreye karşı propaganda başlatmışlardır. Bu kara propagandaya karşı Emin el-Hüseynî asıl amaçlarının Arapların Beytülmakdis'teki topraklarını ve haklarını korumak olduğunu anlatmaya çalışmış ve konuyla ilgili olarak gazetelerde yazılar neşretmiştir. Bu konuda kendisine es-Seâlibî, Reşid Rıza ve bazı Mısırlı âlimler, gazeteciler, fikir adamları da destek vermiştir. Emin el-Hüseynî'nin bu çabaları iyi sonuçlar vermiş ve Mısır'dan birçok şahıs kongreye iştirak etmiştir.⁷ Mısır'dan *Menar*, *Ehram*, *Letaifü'l-Musavvere*, *Belâğ*, *Siyase* gibi gazete ve dergiler kongreye yoğun ilgi göstermiştir.

Kongreyle alakalı haberleri yakından izleyen Türkiye gelişmeleri Mısırlı kaynaklardan da takip etmiştir. Bu konuda Dışişleri Bakanlığı belgelerinde şu bilgiler yer almaktadır: Mısır Dışişleri Bakanı'nın açıklamasına göre kendilerine kongre için bir davet ve ruzname gönderilmiştir. Ancak bu davetten pek bir şey anlaşılmamaktadır. Bundan dolayı olayı açıklığa kavuşturması için Kudüs Müftüsü'nü Kahire'ye davet etmiştir. "Kudüs müftüsü tarafından Kudüs'te toplanacak İslam kongresine murahhas göndermemiz için davet geldiği zaman taaccüp ettik. Bir hükümet tarafından ufak dahi olsa bir davet gelebilir, lakin İslam meclisi diye altı yedi kişiden mürekkep bir heyet tarafından böyle davet gelmesi pek hoşumuza gitmedi. Ruznamede müzakere edilecek maddeler meyanında gerçi Hilafet meselesi yok ise de, birçok açık kapılar bırakılmış ve müzakeratin neye müncer olacağını anlayamadık. Meselenin künhüne vakıf olmak için müftüyü buraya davet ettik."⁸

Hilafet meselesinin kongrede ele alınmayacağına dair sözlü teminatla yetinmeyen Mısır bu konuda yazılı bir belge istemiştir. Bunun üzerine el-Hüseynî resmi bir mektup yazmış ve imzalamıştır. Onun imzalamış olduğu mektup Mısır gazeteleri tarafından neşredilmiştir. Mısırlıların korkusu Şevket Ali'nin Hilafet meselesinde Kudüs müftüsünün aklını çelmesidir. Nitekim Kral Fuad'ın verilen teminata rağmen kongreye karşı endişeleri devam etmektedir (Kramer, 1986, s. 128). Anladığımız kadarıyla Kudüs Müftüsü Emin el-Hüseynî Mısır'da yapmış olduğu görüşmelerden dolayı kongrede ele alınacak meseleleri bazı konulara münhasır kılmak ve bazı konuları da muğlak ifadelerle geçiştirmek zorunda kalmıştır.

Mısır'ın bu kongreyle alakalı çekinceleri hilafetle sınırlı değildir. Hilafet haricinde Beytülmakdis'te kurulacak olan üniversite Mısırlı yetkilileri ve Ezher hocalarını rahatsız etmiştir. Beytülmakdis'te kurulacak bu üniversiteye karşı Mısır'dan ve özellikle de Ezher'den ciddi tepkiler gelmiştir. Ezher'deki bazı hocalar kendilerinin İslam dünyasındaki otoritelerinin sarsılacağını düşünerek bundan rahatsız olmuşlar ve bu nedenle kongreye karşı tavır almışlardır. Bu mesele, el-Hüseyinî ile Mısır Başbakanı İsmail Sıdkı Paşa arasındaki görüşmede de gündeme gelmiştir. el-Hüseyinî bu üniversitenin tesis sebebini şöyle açıklamaktadır: “Kudüs'te tesisi tasavvur edilen Darulfünun tesisi düşüncesin sırf dini ve medeni bir camiaya muhtaç bulunan Filistin Müslümanlarına hizmet etmek ve gayri Müslimlerin mevcut Darulfünunlarına mukabil Müslümanların da bir camiaya (üniversite) malik bulunmaları gayesine matuf olduğunu zikretmek isterim.”⁹ Zaten Mısır Dışişleri Bakanı bahsi geçen bu üniversitenin Ezher'e rakip olmasının mümkün olmadığı kanaatindedir. Çünkü Ezher gibi bir üniversitenin çok önemli hocalara ve paraya ihtiyacı vardır. Beytülmakdis'te kurulacak olan üniversiteninse bu kadar çok varidatının olması ve iyi bir akademik kadro oluşturması mümkün değildir. Bundan dolayı telaş etmenin bir anlamı yoktur.¹⁰ Reşid Rıza da yapmış olduğu açıklamada yeni kurulacak olan bu üniversitenin Ezher'in merkezî rolünü etkilemeyeceğini belirtmiştir (Derveze, 1993, s. 706, Kramer, 1986, s. 128).

Mısırlı yetkililerin kongreden korkmalarının başka bir sebebi de kongrenin Mısır hükümeti karşıtı propagandalara sahne olabileceği düşüncesidir. Çünkü kongreye Vefd partisinden Abdurrahman Azzam ve Liberal anayasalcılardan Muhammed Ali Alluba Paşa gibi isimler de katılmıştır (The General Islamic Congress, 1996). Bu durum Mısır iç meselesinin uluslararası çaptaki bir kongrede gündeme gelmesi ve başkalarının da Mısır iç işlerine karışması anlamına gelmektedir.

El-Hac Emin el-Hüseyinî sadece Siyonistlerle değil Beytülmakdis içinden kendisine yapılan muhalefetle de uğraşmak zorunda kalmıştır. Beytülmakdis'te bulunan Neşâşibî ve Hâlidî aileleri kendilerine rakip olarak gördükleri müftü el-Hüseyinî'nin kongre sayesinde daha da güçleneceğini düşünerek bu kongreye engel olmak istemişlerdir. Bundan dolayı kongrenin Filistinli Müslümanları temsil etmediğini ve hazırlık kurulunun yeniden oluşturulması gerektiğini belirtmişlerdir. Onların bu söylemlerine müftü taraftarları çok sert tepki göstermiştir. Buna rağmen müftü hazırlık komitesinde bazı değişiklikler yapıp Neşâşibî ailesinden iki şahsı kurula dahil etmiştir. Şevket Ali ve bazı önde gelen şahsiyetler müftü el-Hüseyinî ve muhalifleri arasında arabuluculuk yaparak krizi çözmek istemişler ancak başarılı olamamışlardır. Şevket Ali arkadaşlarına yazdığı mektupta yaşanan krizde müftüyü suçlamıştır. Müftüyü kongrenin içeriğini ve kongreye kimlerin davet edileceğini gizli tutmasından dolayı eleştirmiştir.¹¹ Ona göre muhalifler kongreye sıcak bakmaktadır. Onlar müftünün her işe doğrudan müdahale etmesine kızmaktadır. Müzakerelerden bir sonuç çıkmayınca

muhalifler Ragıb en-Neşâşibî başkanlığında yaklaşık bine yakın şeyh ve önemli şahsın katıldığı Filistin İslam Ümmeti Kongresi ismiyle başka bir kongre düzenlemiştir (Kramer, 1986, s. 127, Derveze, 1993, s. 708, Elpeleg, 1999, s. 60-61). Kudüs Müftüsü'nün kongreyi kendi mevkisini güçlendirmek için bir fırsata dönüştürme arzusunda olduğu kanaatinde olan bir başka kişi de Mısır Dışişleri Bakanıdır. O bu konuda şu yorumu yapmaktadır: “İhtimal ki müftü bu gibi hayâlâta kapılmıştır. Fakat bunlardan başka kendi mevkisini tahkim etmek gayesi de vardır. Çünkü Yüksek İslam Meclisi dediğim gibi altı yedi kişiden mürekkeptir. Bu zevat meyanında müftünün bir taraftarı vardır. Diğerleri rakip bir aileye mensuptur. Böyle bir kongre toplamak münasebetiyle müftü kendine daha fazla bir ehemmiyet atfetmektedir.”¹²

Bu olumsuz tavırlara karşı İslam dünyasının çeşitli yerlerinden yöneticiler kongreyi destekleyici mesaj ve telgraflar da göndermişlerdir. Destek gönderen liderler ve siyasetçilerden bazıları şunlardır: Emir Abdullah (Ürdün Kralı), Tosun Paşa, Abbas Hilmi Paşa (Mısır eski hidivi), Emir Faysal, Nahhas Paşa, Ahmed es-Sabah (Kuveyt emiri) (*Filistin*, 12 Kanun-i Evvel 1931). Kongreyi yakından takip eden Türkiye Dışişleri Bakanlığı, bu emir ve kralların tebrik mesajlarını da toplayıp rapor etmiştir.¹³ Bütün bu faaliyetlerin takibi Türkiye'nin konuyla yakından alakadar olduğunu ve bu konunun Türkiye'yi ne kadar tedirgin ettiğini göstermektedir.

İslam dünyasında Genel İslam Kongresi'ne karşı bu gibi tavırlar sergilenirken batılı devletler de bu kongreye karşı çıkmış ve bazıları kongreden tedirgin olmuştur. Bu devletlerin başında İngiltere gelmektedir. İngiltere, Beytülmakdis meselesine İslam dünyasının dahil olmasını istememektedir. Bundan dolayı kongreyi yakından takip etmiştir. Aynı şekilde İtalya hükümeti de kongrede Libya meselesinin gündeme gelmesinden korkmuştur (Kramer, 1986, s. 125, es-Sealibi, 1988, s. 11). Çünkü İtalya, Eylül ayında sömürgecilere karşı direnişin sembolü haline gelen Ömer Muhtar'ı idam etmiştir. Bu idamın ardından bütün İslam dünyası İtalya'dan nefret etmeye başlamıştır. Kongrede Abdullah Azzam, İtalya'nın Libya'da soykırım yaptığını ifade edince Manda yönetimi onu sınır dışı etmiştir (Kramer, 1986, s. 135).

Bütün olumsuzluklara ve yukarıda belirttiğimiz sıkıntılara rağmen el-Hac Emin el-Hüseynî'nin yoğun çabaları sonucunda Genel İslam Kongresi 7 Kânûn-i Evvel (Aralık) 1931 tarihinde başlamış ve 17 Kânûn-i Evvel (Aralık) 1931 tarihine kadar devam etmiştir. Kongre amaç ve anlamına uygun olarak Miraç Gecesi başlamıştır. Bu kongreye İslam dünyasının çeşitli yerlerinden siyaset, kültür ve ilim alanında önde gelen şahıslar katılmıştır. Kongreye 22 İslam devletinden toplam 141 kişi iştirak etmiştir. Bu şahısların 50 tanesi Beytülmakdis'ten, 39 tanesi Şarkul-Ürdün'den, geri kalan 52 tanesi de diğer İslam ülkelerindedir (The General Islamic Congress, 1996, Yahudi Gazetelerinde 1931). Kongreye resmi olarak davet edilenler haricinde İslam dünyasında çeşitli faaliyetler yürüten ve

fikri çalışmalar ortaya koyan kişiler de katılmıştır. Kongrenin resmi bildirisine göre kongreye delege gönderen ülkelerin isimleri şu şekilde zikredilmektedir: Türkistan, Türkiye, Tunus, Cava, Cezayir, Hicaz, Rusya, Suriye, Seylan, Şarku'l-Ürdün, Trablusgarb, Irak, İran, Filistin, Kafkasya, Lübnan, Mısır, Mağribü'l-Aksa, Nijerya, Hind, Yemen, Yugoslavya.¹⁴ Katılımcılar arasında Türkiye'nin ismi geçmesine rağmen Türkiye'den herhangi bir delege katılmamıştır. İsmail Kara'nın verdiği bilgiye göre Hüseyin Kazım Kadri, Emin el-Hüseyini tarafından kongreye resmi olarak davet edilmiştir. Ancak Hüseyin Kazım Kadri sağlık nedenlerini bahane göstererek kongreye iştirak etmemiş, bildiri göndermekle yetinmiştir (Kudüs İslam Kongresi, 2018). Hüseyin Kazım Kadri'nin kongreye iştirak etmemesinin asıl nedeni sağlık problemleri değil Türkiye Cumhuriyeti'nin kongreye göstermiş olduğu sert tavidir. Devletin bu sert tavrına rağmen onun kongreye katılacağıni düşünmek pek mantıklı olmaz.

Bazı Arap kaynaklarda ise Ürdün'den katılan Rıza Tefvik'in Türkiye'nin resmi delegesi olduğu bildirilmiştir.¹⁵ Rıza Tefvik'in kongreye katıldığı doğrudur ancak Türkiye adına katılmamıştır.¹⁶ Tefvik, kongrede Propaganda ve Neşr ve Dava ve İrşad komisyonlarına üye seçilmiştir. Ayrıca Dava ve İrşad komisyonu başkanı Reşid Rıza'nın yardımcılığına getirilmiştir.¹⁷ Rıza Tefvik kongrede diğer delegeler tarafından dile getirilen üniversite ve Arapça meselesi üzerinde durmuş ve kurulmak istenen üniversitede Arapça eğitimin yanında diğer dillerin de öğretilmesi gerektiğini savunmuştur. O, ayrıca Mustafa Sabri Efendi meselesini gündeme getirmiştir. Yunanistan'da hapiste olan Mustafa Sabri'nin özgürlüğüne kavuşması için çaba gösterilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Oturum başkanı bu talebe cevaben Yunanistan'daki konsolos aracılığıyla gerekli resmî başvuruları yaptıklarını fakat Yunan hükümeti tarafından yurtdışına çıkışının yasaklandığını bildirmiştir. Rıza Tefvik'in üzerinde durduğu konulardan birisi de edebî ve ilmî mevzuları içeren yeni bir ıstılahlar sözlüğü oluşturulmasının gerekliliğidir. Kızına yazmış olduğu mektubunda Rıza Tefvik, kongrenin kendisi için oldukça iyi geçtiğini, dünyanın dört bir yanından gelen birçok mühim şahsiyetle tanıştığını söylemiştir (Uçman 2015, s. 250, Uçman 2012, s. 150).¹⁸

Genel İslam Kongresi'nin resmi listesine rağmen kongreye katılan ülkelerle alakalı farklı isim ve sayılar zikredilmektedir. Kongrenin düzenleyicileri arasında yer alan es-Seâlibî'nin notlarına göre kongreye iştirak eden ülkelerin isimleri şöyledir: Hind, Malezya, Endonezya, Çin, Türkistan, Afganistan, İran, Irak, Suriye, Şarku'l-Ürdün, Necid, Umman ve Muskat, Hadramut, Yemen, Hicaz, Zengibar, Mombasa, Sudan, Mısır, Trablusgarb, Tunus, Cezayir, Mağrib, Sevâhil-i Nijerya, Avrupa'dan gelen Müslümanlar (Arnavutluk, Yugoslavya, Macaristan, Romanya, Polonya, Baltık Sahili'ndeki ülkeler, Avrupa ve Amerika'nın çeşitli yerlerine göç etmiş Müslümanlar) (es-Sealibi, 1988, s. 27-28). Anladığımız kadarıyla es-Seâlibî bu listede kongreye davet edilenlerle beraber gözlemci olarak katılanları da ilave etmiştir. Bize göre yukarıda zikretmiş olduğumuz ilk resmi liste (Türkiye hariç)

doğrudur. Türkiye'nin isminin yer almasının nedeni resmi olarak davet edilmesidir.

İslam Kongresi'ne iştirak eden önemli mütefekkir ve siyasilerden bazıları ise şunlardır:

- Ziyaeddin Tabatabâî (İran eski hükümet reisi): İran resmi makamlarından yapılan açıklamaya göre Tabatabâî, İran'ı temsil etmemektedir. Ayrıca İran hükümeti kongreye herhangi bir aza göndermediğini de beyan etmiştir (Kramer, 1986, s. 138).
- Hasan Halid Paşa (Şarku'l-Ürdün eski hükümet reisi).
- Muhammed Zebbare (İmam Yahya'nın temsilcisi).
- Reşid Rıza, eş-Şeyh Muhammed Taftazânî, Abdurrahman Azzam (Mısır).
- Emir Said el-Cezâyirî (Emir Abdulkadir'in torunu).
- Şükrü Kuvvetli (Suriye'nin bağımsızlık sonrası ilk cumhurbaşkanı).
- Riyaz es-Salih (Lübnan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonraki hükümet reisi).
- Muhammed İkbâl, Şevket Ali (Hindistan).
- İzzet Derveze (Filistin).
- Şekip Arslan (Lübnan âlim, fikir ve siyaset adamı) (Arslan, 2005, s. 202)
- Musa Carullah (Doğu Türkistan)
- Hayreddin ez-Zirikli (Suriyeli gazeteci, şair)

Kongreye resmi ve önemli şahıslar haricinde sıradan insanlar da katılmış ve kongreyi takip etmiştir (es-Sealibi, 1988, s. 27-28).

Beytülmağdis şehrine gelen temsilciler kongreden önce birbirleriyle tanışmışlardır. Daha sonra Filistin Müftüsü kongrenin açılışını yapmıştır. Konuşmasında İslam dünyasının birçok felakete yüz yüze olduğunu fakat Beytülmağdis'in bu felaketlere ek olarak bir de Siyonistlerle ve onların emelleriyle uğraşmak zorunda kaldığını belirtmiştir. Ayrıca Beytülmağdis'in Müslümanlar için önemine vurgu yapmıştır. Konuşmasının devamında "Onların işleri aralarında şura iledir" ayeti ve "Müslüman, Müslüman için duvarları birbirine kenetlenmiş birbirini güçlendiren sağlam bir yapı gibidir" Hadis-i şerifi mucibince meselelerin icma ile halli için bu kongreyi gerçekleştirdiklerini ifade etmiştir (es-Sealibi, 1988, s. 27-28). Böylelikle müftü Mescid-i Aksa ve Beytülmağdis meselesine bütün İslam dünyasını dahil etmiştir.

Kongrede önce Burak meselesi ve Beytülmağdis sorunu etraflıca ele alınmıştır. Beytülmağdis'te yaşayan Arapların mülklerinin korunması, bu bölgenin imarı, ziraat, sıhhi ve eğitim yönünden yeniden inşası konusunda çözüm önerileri gündeme getirilmiştir. Ayrıca bölgede hastane ve okul inşasına, ziraatın desteklenmesine karar verilmiştir (es-Sealibi, 1988, s. 256-259). Bu kararların

ardından kongrenin yönetim kurulu seçilmiştir. Seçilen yönetim kurulu şu isimlerden oluşmaktadır:

- Reis: el-Hac Emin el-Hüseynî,
- Yardımcıları: Ziyaeddin Tabatabâî, Muhammed Zebbâre, Muhammed İkbâl,
- Genel Sekreter: İzzet Derveze, İbrahim Vaiz, Abdulkadir Muzaffer,
- Mali İşler Sorumlusu: Ahmed Hilmi Abdalbâkî,
- Murakıblar: Şükrü Kuvvetli, Riyaz es-Salih.

Genel İslam Kongresi'ni takip eden Yahudi gazetelere göre kongrede reisin kim olacağına dair bir tartışma yaşanmıştır. Hindistan'dan gelen Mevlana Şevket Ali ve Mısırlı azalar kongrede reisliği elde etmek için çaba harcamışlardır. Ancak bunda başarısız olmuşlar ve el-Hac Emin el-Hüseynî başkan seçilmiştir. O, başkan seçilince bazı üyeler Ürdün ve Filistin'den gelen temsilcilerin çok olmasından şikayet etmiştir (Hureysat, 1991, s. 176, Kramer, 1986, s. 186). Ürdün ve Filistin haricinden gelen temsilcilerin sayısının azlığı konusundaki şikayetlerde haklılık payı vardır. Kanaatimizce Müftü el-Hüseyni kendi başkanlığını kolaylaştırmak için böyle bir yol seçmiştir.

Daha sonra kongrenin programı ve komisyonlar belirlenmiştir. Oluşturulan komisyonların isimleri şöyledir: Anayasa (Düstûr), Propaganda ve Yayın (De'âye ve Neşr), Kültür ve Mescid-i Aksa Üniversitesi (Sekâfe ve Câmîatü'l-Mescidü'l-Aksa), Hicaz Demiryolları (Sikketü'l-Hadidiyyeti'l-Hicâziyye), Mukaddes Mekanlar ve Burak-ı Şerif (Emâkinü'l-Mukaddese ve Buraku'ş-Şerîf), Davet ve İrşad (Da'va ve İrşâd), Öneriler (Mukterehât) (el-Menar, Mart 1932, el-Kasım, 2016, s. 87-88). Düzenlenen bu komisyonlar kendi alanlarında neler yapılacağına dair raporlar hazırlamışlardır.

Kongrede Türkçe olarak yapılan konuşmaların tamamı İzzet Derveze tarafından Arapçaya çevrilmiştir. Kongreye İslam dünyasının birçok yerinden telgraflar çekilmiştir. Bu telgraflarda Müslümanlar tebriklerini ilettikten sonra kendi memleketlerinde yaşamış oldukları sıkıntıları beyan edip yardım talebinde bulunmuşlardır. Örneğin Rusya Müslümanları kendilerinin Rus zulmünden kurtarılmasını istemiştir. Bu talebe karşılık ayrı bir oturum gerçekleştirilmesi gündeme gelmiş ama sonuçsuz kalmıştır. Kongrede gündeme gelen konulardan birisi de kongre kararlarının Filistin ve özellikle Mısır basını vasıtasıyla dünyaya duyurulmasıdır (*Filistin*, 10 Kanun-i Evvel 1931). Görüldüğü üzere kongre genel anlamda İslam dünyasında ciddi bir hareketliliğe neden olmuş ve heyecan yaratmıştır.

Genel İslam Kongresi'nde kurulması planlanan üniversiteyle alakalı olarak bazı tartışmalar yaşanmıştır. Özellikle üniversitenin nasıl bir eğitim vereceği ve eğitim dili üzerinde yaşanan bu tartışmalarda Arap olmayan üyeler (Şevket Ali,

Rıza Tevfik) Arapça haricinde bir dilin daha eğitim dili olarak kabul edilmesini savunmuştur. Üniversitenin vereceği eğitim konusundaysa görüş bildirenlerin büyük bir kısmı müspet ilimleri ön plana çıkarmıştır. Müslüman gençlerin Avrupa'ya gidip heba olmalarındansa burada böyle bir eğitim verilerek bu zorluğun aşılabileceği belirtilmiştir. Bazı üyeler geleneksel eğitimin devamını dile getirince Muhammed İkbâl buna karşı çıkmıştır. Ona göre Ezhervari geleneksel ve eski usulde bir eğitim için yeni bir üniversite açılması gereksizdir. Bunun yerine yeni usullerde eğitim veren üniversitenin açılması faydalı olabilir (*Filistin*, 10 Kanun-i Evvel 1931).

Üniversiteyle alakalı olarak konuşulan diğer bir konu da gerekli paranın nasıl temin edileceğidir. Bazı üyeler bütün İslam ülkelerinin vatandaşlarından para toplanmasını teklif etmiştir. Bunlara göre her Müslümandan birer cüneyh toplanırsa dört yüz milyon cüneyh toplanmış olacaktır (dünyada dört yüz milyon Müslüman olduğu için). Ancak bu sefer toplanacak olan paranın hangi para birimi üzerinden olacağı problemi ortaya çıkmıştır. Çünkü her para biriminin değeri farklıdır. İslam ülkelerinin büyük bir kısmının Batı sömürgesi olması para toplama işini riske sokan diğer bir problemdir (*Filistin*, 10 Kanun-i Evvel 1931). Burada basit bir para toplama işinin bile Müslümanlar arasında nasıl çetrefilli bir hal aldığını görmekteyiz. Bu durum bize, İslam dünyasında yapılacak bir işin ne kadar sıkıntılar doğurduğunu göstermektedir.

Kongrenin sekizinci celsesinde kongreye bağışta bulunanlar olmuştur. Cezayir Emiri, Sultan Reşad tarafından babasına armağan edilen değerli mücevherlerle süslü bir saati kongreye maddi gelir olması için bağışlamıştır. Emir bu hediyein maddi kıymetinden çok manevi kıymetine vurgu yapmıştır. Bir kişi Cemaleddin Afgani tarafından imzalanmış Afganî fotoğrafını hediye etmiştir. Hediye edilen bu fotoğrafın nasıl değerlendirileceği noktasında çeşitli fikirler beyan edilmiştir (*Filistin*, 12 Kanun-i Evvel 1931).

Bu celsede ayrıca Propaganda ve İrşad Komisyonu'nun raporu ele alınmıştır. Raporda Propaganda ve İrşad Komisyonlarının Beytülmakdis'te merkez bürosunun kurulacağı ve bu büronun kongre hakkında yayın faaliyeti yapacağı bildirilmiştir. İslam dünyasının çeşitli yerlerinde merkez büroya bağlı şubeler açılacak ve bunlar sürekli birbirleriyle irtibat halinde olacaktır. Bu bürolar kongrenin amacına matuf hutbeler, konferanslar, kitap ve dergiler yayımlayacaktır. İslami ahlak kurallarına uygun güzel sinema filmleri hazırlanması da planlanan işler arasındadır (*Filistin*, 12 Kanun-i Evvel 1931). Üzerinde durulan konulardan birisi de Arapça bir sözlük ve iyi bir ansiklopedi neşridir.

Kongrede konuşma yapanlardan birisi de Musa Carullah'tır. Kendisinin Çin Türkistan'ı ve Finlandiyalı Müslümanların temsilcisi olduğunu söylemiştir. Geldiği yerde insanların zengin ve fakir olarak iki sınıfa ayrıldığını ancak zenginlerin zekatlarını verdiklerini, herkesin dosdoğru, ahlaklı yaşadığını belirtmiştir. İslam

dünyasının geri kaldığı düşüncesine katılmadığını, Batlıların maddi gücüne karşı Müslümanların da manevi güçleri olduğunu ifade etmiştir (*Filistin*, 12 Kanun-i Evvel 1931).

On gün devam eden Genel İslam Kongresi'nin son gününde 17 Aralık 1931 tarihinde genel bir toplantı düzenlenmiştir. Bu toplantıda bütün komisyonların kararları, raporlar, değerlendirmeler ele alınmış ve tartışılmıştır. Alınan kararlar şunlardır:

- Beytülmakdis şehrinde Mescid-i Aksa Üniversitesi'nin kurulması; Bu üniversiteye İslam dünyasının her tarafından öğrenci kabul edilecektir. Talim ve terbiyede birlik sağlanması için bir program hazırlanacaktır. Bu üniversite Müslümanlar arasında kültür birliği sağlayacaktır. En ileri düzeyde eğitim vermesi hedeflenen üniversitenin öğrencilerine sahip İslam ruhunun aşılması ve dini terbiyenin verilmesi de hedefler arasındadır. Üniversiteden mezun olacak öğrencilerin gayri Müslimleri dine davet etmeleri amaçlanmaktadır. Kongreye katılan azaların birçoğu gayri Müslimlerin misyonerlik faaliyetlerine karşı bir an önce Müslüman öğrencilerin yetiştirilip İslam aleminin birçok bölgesine gönderilmeleri gerektiği kanaatindedir (*el-Menar*, Nisan 1932), es-Seâlibî, 1988, s. 80).
- Kurulacak üniversitede yer alacak bölümler şunlardır: Din, Edebiyat, Dil, Felsefe, Hukuk, Matematik, Fizik, Kimya, Tıp.
- İslam Maarif Dairesi tarafından *Kamusu'l-İslami*'nin telifi,
- İslam dünyasının birçok bölgesine ve Müslümanların hicret ettikleri beldelere Müslüman Gençler Cemiyetleri'nin (Cemiyetü'l-Şebâbi'l-Müslimîn) kurulması ve Müslüman ülkelerde temsilciliklerin açılması,
- Beytülmakdis'te Arapların arazilerinin Yahudilerin eline geçmesini engellemek için İslamî bir şirketin tesis edilmesi,
- Hicaz Demiryolları'nın idaresinin Müslümanlara devredilmesi.

Hicaz Demiryolu Komisyonu'nun merkezi olarak Şam şehri seçilmiştir. Bu komisyonun Beytülmakdis ve Amman'da da birer şubesi olacaktır. Hicaz Demiryolu idaresinin Müslümanların eline geçmesi için çaba harcanacağına ve elde edilecek kârların hayır işlerinde ve demiryolu inşasında kullanılacağına dair de bir karar alınmıştır (Kudüs'teki İslam Kongresinin, 2007).

- İslam dünyasının neresinde olursa olsun her türlü sömürüye karşı çıkılması,
- Uluslararası Burak Komisyonu tarafından alınan kararların reddedilmesi ve Burak-ı Şerif'in mukaddes ve Müslümanlara at bir mekan olduğunun kabul edilmesi,
- Beytülmakdis'in Müslümanların kutsal bir mekanı olduğu, bağımsız olması gerektiği ve İngilizlerin Manda Yönetimi Sözleşmesi ve Belfor Deklarasyonu kararlarının reddedilip alınan kararlarla mücadele edilmesi kararlaştırılmıştır (el-Kasım, 2016, s. 91, es-Sealibi, 1988, s. 16-17).

Kongrenin son celselerinde müftünün bütün uyarılarına rağmen İslam dünyasını sömürgeleştiren Batılılar aleyhinde konuşmalar yapılmıştır. Örneğin Fransa'nın Fas'taki politikaları eleştirilmiş ve Rusya'nın Müslümanlara karşı işlediği zulümler kınanmıştır. Kongrenin sonunda İslam dünyasının farklı beldelerinden kongreye iştirak edenler arasından 25 kişilik bir Yürütme Kurulu da seçilmiştir.

Genel İslam Kongresi'nde alınan karara göre bu kongre her iki yılda bir tekrarlanacaktır. İkinci kongrenin nerede olacağına dair tartışmalar yaşansa da nihayetinde yine Beytülmakdis'te yapılması kararlaştırılır. Ne yazık ki ikinci kongre hiçbir zaman gerçekleşmemiştir. İkinci kongrenin Beytülmakdis dışında yapılması konusunda Şevket Ali çok ısrarcı olmuştur. Bunda haklıdır. Çünkü kongre sadece Arap dünyasının meselelerini ele alan bir kongre değil İslam dünyasının problemleriyle ilgilenen ve bütün Müslümanları kapsayan bir kongredir. Ancak Arap delegelerin sayısının fazla olması diğer bölgelerden gelen temsilcilerin teklif ve fikirlerini etkisiz kılmıştır.

Kongrede alınan kararlardan birisi de mukaddes varlıkların korunması ve misyonerlik faaliyetlerinin önüne geçilmesidir. Kongrenin sonunda kongre üyeleri arasında ihtilaf olduğuna dair ortaya atılan söylentileri boşa çıkarmak ve İslam dünyasındaki birliği göstermek için Şii âlim Muhammed el-Hüseyin el-Kâşif, Mescid-i Aksa'da Cuma namazı kıldırmıştır.

Kongreden sonra kongrede alınan kararların yerine getirilmesi için çeşitli çabalar olmuştur. Örneğin Mescid-i Aksa Üniversitesi'nin kurulması için gerekli parayı toplamak amacıyla Müslüman krallardan yardımda bulunanların adına kürsüler açılacağı ilan edilmiştir. Ancak bundan bir sonuç elde edilememiştir.¹⁹ 1933 yılında müftü el-Hüseyinî, Ziyaeddin ve Muhammed Ali Alluba üniversitenin kurulması için gereken parayı temin etmek amacıyla önce Irak'a oradan da Hindistan'a gitmişlerdir. Fakat bu geziden umduklarını bulamamışlardır (Kramer, 1986, s. 140). Neticede üniversite kurulamamıştır. Beytülmakdis'teki Arapların topraklarını korumak için kurulacak olan şirketin tesisi de gerçekleşmemiştir. Ancak 1932 yılında Yüksek İslam Konseyi, Hindistan'da bir şube açmıştır. Ayrıca İslam Kongresi Filistin'in Arap yerleşim bölgelerinde yerel bürolar açmış ve bu temsilciliklerin başına da Tabatabâi getirilmiştir (Elpeleg, 1999, s. 63).

1934 yılında kongre misyonu gereği Suudilerle İmam Yahya arasında patlak veren savaşta arabulucu olmuş ve müftü el-Hüseyinî, Muhammed Ali Allubî ve Şekip Arslan kongre adına her iki tarafla görüşmeler yapmıştır. Bu arabuluculuk sonuç vermiş ve iki taraf birkaç ay sonra anlaşmıştır (Derzeze, 1993, s. 718-719, Mattar, 1999, s. 99-100). Ancak bir müddet sonra Allubî ve müftü arasında problem çıkmıştır. Allubî, Beytülmakdis'e dönmüş ve bir müddet sonra da daimi sekreteryayı Kahire'ye taşımak istemiştir. Müftü buna karşı çıkmış ve engel olmuştur. Halbuki yönetici kurul üyelerinin büyük bir kısmı Mısır'da ikamet

etmektedir. Emin el-Hüseyini bunu yaparak kendi kişisel çıkarlarını ve gelecek planlarını Müslümanların genel çıkarlarının önüne geçirmiştir. Çünkü sekreteryanın Kahire'ye taşınması onun daha aktif çalışmasını sağlayabilecekken Kudüs'te kalması atıl hale gelmesine neden olmuştur.

Kudüs'te kurulan daimi büro ilkin faaliyetlerine devam etse de Tabatabâi'nin Avrupa'ya para toplamak için gitmesi üzerine büro aktivitesini yitirmiştir. Tabatabâi, tekrardan Beytül Makdis'e dönmüştür. Ancak maddi imkansızlıklar, kişisel çekişmeler vb. problemler nedeniyle kongre eski önemini yitirmiştir. 1937 yılında müftünün yurtdışına çıkmasıyla beraber kongre tarih sahnesinden silinmiştir. 1949 yılında müftü el-Hüseyinî kongreyi tekrardan diriltmek için Pakistan'da çeşitli faaliyetlerde bulunur ancak bu fayda etmemiştir (The General Islamic Congress, 1996).

2. Türkiye'nin ve Türk Basınının Genel İslam Kongresi'ne Bakışı

Türkiye, Genel İslam Kongresi'ne Siyonistlerin ortaya atmış olduğu hilafetle alakalı şayialar nedeniyle karşı çıkmıştır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Siyonistler kongreye katılımı azaltmak ve Müslümanlar arasında ihtilaf çıkarmak için Genel İslam Kongresi'nde hilafet meselesinin tartışılacağı, Abdülmecid Efendi'nin halife seçileceği ve Beytül Makdis şehrinin hilafetin merkezi olacağı haberlerini yaymışlardır. 3 Mart 1924 tarihinde Hilafeti ilga eden Türkiye Cumhuriyeti son halife Abdülmecid Efendi'yi de sürgün etmiştir. Bütün bunlardan sonra tekrardan hilafet meselesinin gündeme gelmesi ve Abdülmecid Efendi'nin isminin halife olarak zikredilmesi Türkiye'nin sert tedbirler almasına sebep olmuştur.²⁰ Türkiye Cumhuriyeti'nin bu sert tavır dönemin basın yayın organlarına da yansımış ve kongreye karşı olumsuz bir tavır sergilenmiştir (el-Kasımî, 2016, s. 87).²¹

Türk resmi makamlarının kongreyi yakından takip ettiğini Cumhuriyet Arşivi belgelerinden anlamak mümkündür. Türk Dışişleri Bakanlığı, Mısır'daki Büyükelçilik'ten ve Kudüs Konsolosluğu'ndan sürekli olarak kongreye alakalı bilgiler almıştır. Kahire Büyükelçiliği Mısır'da çıkan gazetelerden ve Mısır resmi makamlarından aldığı bilgileri Türk Dışişleri'ne aktarmıştır. 4 Şubat 1932'de Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen resmi evrakta *el-Camiatü'l-Arabiyye* gazetesinin 11 Ocak 1932 tarihli nüshasının çevirisine yer verilmiştir. Gazeteden Türkçeye aktarılan haberde Genel İslam Kongresi'nin akdedilmesi nedeniyle müftü Emin el-Hüseyinî'ye gönderilen tebrik mektupları yer almıştır. "Sabık Mekke emirinin telgrafı: Kongre hakkında hemfikiriz. Kongrenin kararlarını bütün Müslümanlar için bir vazife telakki ederiz. Cesareti Cenab-ı Hak mu'inimiz olsun."²²

Kahire Büyükelçiliği tarafından Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen bir başka yazıdaysa Beytül Makdis müftüsü Emin el-Hüseyinî'nin Mısırlı resmi makamlara Mısır'ın siyasi meselelerine karışmayacaklarına dair verdiği teminata yer vermiştir. Müftünün teminat mektubu 8 Ekim 1931 tarihinde *el-Ehram* gazetesinde neşredilmiştir. "Kudüs Kongresi'nde Mısır'ın milli ve siyasi mesailinin katiyen

müzakere edilmeyeceği taahhüdünü havi olarak Kudüs Müftüsü tarafından Reis-i Vüzera Sıtkı Paşa'ya gönderilip bir sureti *el-Ehram* gazetesinde neşrolunan mektubun tercemesi Kahire Maslahatgüzarlığımızdan gönderilmekle bir sureti leffen takdim kılındı.”²³

Beytülmakdis müftüsü Emin el-Hüseyinî'nin 3 Ekim 1931 tarihinde kongrenin amaçları ve içeriği hakkında *es-Siyase* gazetesine vermiş olduğu mülakat da Dışişleri Bakanlığı'na iletilen bir başka resmi yazıdır.²⁴ Türk resmi makamları müftü Emin el-Hüseyinî'nin eylemlerinden şüphelenmiş olacak ki kongreden sonraki faaliyetlerini de takip etmiştir. Müftünün 1933 yılında Hindistan'a gerçekleştirmiş olduğu gezi dahi rapor edilmiştir. “Kudüs Yüksek İslam Cemiyeti reisi ve Kudüs'ün Hindistan müftüsü Hacı Emin el-Hüseyinî'nin beraberinde bazı Müslüman eşraf olduğu halde inşası mutasavver olan İslam Darulfünununa para toplamak için Kudüs'ten hareket ettiğine ve şehir-i mezkurde deveran eden bazı rivayetlere nazaran müftünün bu seyahatteki maksadının biri de hilafet meselesi hakkında Hindistan'da teşebbüsatta bulunmak olduğuna ve Bombay'da hilafet taraftarlarıyla ve Şevket Ali ile temas edeceğine dair ...”²⁵

Resmi makamların yanında Türk basını da kongreyle yakından ilgilenmiştir. Arap basını Genel İslam Kongresi'nin genel içeriği ile alakadar olurken Türk basını olayı daha farklı bir şekilde ele almış ve hilafet meselesine yoğunlaşmıştır. Ele alınan haberlere baktığımızda bu haberlerin ciddi bir şekilde Yahudi basınının ve propagandasının etkisinde kaldığını görmekteyiz. Kongreyle alakalı en çok haber ve yazı yayımlayan gazete *Cumhuriyet* gazetesidir. *Cumhuriyet* gazetesi sürekli olarak Genel İslam Kongresi aleyhinde haberler yayımlamıştır. Gazete kongredeki çok küçük ve basit olayları abartarak sütunlarına taşımıştır.

Cumhuriyet gazetesinin ilk haberi Meclis'te kongreye dair verilen tahrir ve yapılan konuşmaları içermiştir. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşdü Bey bu tahrir cevap vererek konuyu yakından takip ettiklerini söylemiştir. “Hariciyemiz haber alır almaz derhal alakadar devletlerle temasta kusur etmedi ve Filistin'in idaresini elinde bulundurmak itibarıyla İngiltere hükümetinden bu mesele hakkında dostane malumat aldı. Akdi tasavvur edilen kongrede ihtilafli siyasi meselelerin görüşülmeyeceğini, kongre mesaisinde Türkiye Cumhuriyeti'ni rahatsız edecek hususata meydan verilmeyeceğini ve bilhassa bir hilafet meselesinin hiçbir suretle mevzuu bahsolunmayacağını ve Büyük Britanya İmparatorluğu'nun bu kongreyi asla himaye ve teşvik etmediğini öğrendik.” (Meclis'te Dün Kudüs Kongresi, 1931). Dışişleri Bakanı konuşmasının devamında konuyla ilgili olarak Mısır, Irak, Hicaz, Arnavutluk, İran, Afganistan hükümetleriyle temasta olduklarını ve onların da kongreye resmi herhangi bir yetkili göndermediklerini bildirmiştir.²⁶ Dışişleri Bakanı'nın konuşmasından sonra Aydın milletvekili Mazhar Bey konuya dair bir konuşma yapmış ve bu konuşmasında Türkiye'nin bir inkılapla ortadan kaldırmış olduğu hilafet meselesine yabancı bir müdahaleyi kabul edemeyeceklerinin altını çizmiştir.

Bir sonraki gün Yunus Nadi, *Cumhuriyet* gazetesindeki köşesinde Meclis'te verilen tavrı ile alakalı olarak “Kudüs Kongresine Karşı Türk Hassasiyeti” isimli bir yazı kaleme almıştır. Yunus Nadi makalesinde kongre için “Kudüs'te toplanacağı işitilip duran ve güya hilafet meselesini de konuşacağı yazılıp söylendikçe her Türk'ü bittabi ve bihakkin sınırlendiren İslam Kongresi'nden ...” (Kudüs Kongresine Karşı, 1931) ifadelerini kullanmıştır. Alıntıladığımız cümleden de anlaşılacağı üzere kongrenin kendisinden ziyade ortaya atılan hilafet meselesi Türkiye tarafından oldukça sert tepkiyle karşılanmıştır. Yunus Nadi yazısının devamında Dışişleri Bakanı'nın açıklamalarına yer vermiş ve bu kongrenin hayırlı bir netice vermeyeceği kanaatini dile getirmiştir. Ancak meselenin yakından takibinin şart olduğunun da altını çizmiştir. “... bizim en esaslı inkılap hareketlerimizden birine temas edebilmesi ihtimalinden dolayı da bugün gözümüzü dört açarak takip edeceğimiz ve bizi rencide edebilecek her noktasına on misli ile mukabele eyleyeceğimiz bir mesele teşkil etmektedir.” (Kudüs Kongresine Karşı, 1931). Kongrenin boşuna toplandığını ve herhangi bir faydası olmayacağını belirten Nadi, yazının devamında bu tür toplantıların gizli amaçları olduğunu da belirtmiştir. Sözü yine hilafet meselesine getirerek faydalı olsa idi Türkiye Cumhuriyeti'nin onun devamında bir beis görmeyeceğinin bilinmesi gerektiğini ifade etmiştir. “Eğer hilafetin herhangi bir manası olsa idi onu kürr-i arzın en müstakil ve kuvvetine en ziyade güvenilir İslam devleti olarak biz muhafaza ederdik... Osmanlı İmparatorluğu'nun hilafeti umumi harpte cihat ilan etti ve bu halife emri Hıristiyan devletlerin idareleri altında bulunan diğer Müslümanların bütün hududlarımıza gelip bize silah atmalarına mani olmadı. Bu mutantan iflastan sonra dahi hala milli tam ve kamil istiklallerini kazanmak için çok mesai sarf etmek mecburiyetinde olan birtakım insanların malihulya peşinden koşarak kendilerinden başkalarını dahi aldatmağa çalışmaları şaşılacak kadar hazin bir macera teşkil etmemek mümkün değildir.” (Kudüs Kongresine Karşı, 1931).

Cumhuriyet gazetesinde yer alan “Kudüs Kongresinde Dayak” başlıklı yazıda kongrenin açılışında bir kargaşa yaşandığı ve birisinin dövüldüğü haber yapılmıştır (Kudüs Kongresinde Dayak, 1931). *Cumhuriyet* gazetesinin “Kudüs Kongresinde Yeni Hadiseler İki Aza Arasındaki Münakaşada Neler Söylendi” başlıklı haberinde yine kışkırtıcı bir başlık altında basit bir haber yayımlanmıştır. Kongreye katılan Hindistanlı azaların, İngiltere'nin Yahudileri desteklemeleri neticesinde Yahudilerin bu kadar ileri gittiğini belirten açıklamalarına yer verilmiştir (Kudüs İslam Kongresinde Yeni Hadiseler, 1931). *Cumhuriyet* gazetesinin kongreye ilgili bir başka haberi ise “Kudüs Kongresinde Yeni Bir Hadise” başlığını taşımaktadır. Haber ise kongreye alakalı değil kongreye katılan Hindistanlı Şevket Ali'nin basın mensuplarına şarap ikram etmesiyle alakalıdır (Kudüs Kongresinde Yeni Bir Hadise, 1931). Gazete kişisel bir olayı kongreye mal ederek onu kötülemeyi amaçlamaktadır.

Cumhuriyet gazetesi kongre bitmesine rağmen kongre aleyhinde haberler neşretmeyi sürdürmüştür. 19 Kanun-i Evvel tarihli bir haberde kongre azalarının büyük bir kısmının sarhoş olduğundan bahsetmiş ve Lavrens'in Hint murahhası kılığında kongreye iştirak ettiğini bildirmiştir (Lavrens Kudüs'te mi, 1931). Gazetenin böyle yalan haberlere itibar ederek sütunlarına taşınması çok gariptir. *Cumhuriyet* gazetesinin kongre aleyhinde yayınladığı bir başka haber de İtalya ile alakalıdır. Habere göre kongrede Mısır murahhaslarından Abdurrahman Bey konuşma yaparken İtalya'nın Bingazi'deki faaliyetlerini eleştirmiştir. Bunun üzerine bunu haber alan İngiliz Manda Yönetimi Abdurrahman Efendi'yi dost bir ülkeyi tahkir etmesi nedeni ile sınır dışı etmiştir (Kudüs'teki Mısır Murahhası, 1931).

Cumhuriyet gazetesi sabık Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa'yla bir mülakat yapmıştır. Bu mülakatta Hidiv, Mahmut Azmi Bey isminde bir kişiyi Kudüs kongresine gönderdiğine dair çıkan haberleri yalanlamıştır. Hidiv bu haberlerden dolayı son derece müteessir olduğunu belirtmiştir. *Son Posta*²⁷ gazetesinin Mahmut Azmi Bey'e dayandırarak vermiş olduğu bilgileri (Hidiv'in temsilcisi olarak kongreye katıldığını ve Hidiv'in kongreye bir tebliğ mektubu gönderdiğini bildirmesi) tekzip etmiştir (Abbas Hilmi Paşa, 1931). *Cumhuriyet* gazetesindeki olumsuz ifadelerine rağmen Hidiv kongreye tebrik mektubu göndermiştir (*Filistin*, 12 Kanun-i Evvel 1931).

Cumhuriyet gazetesi 29 Kanun-i Evvel (Aralık) tarihli başka bir haberindeyse kongreyi tertip eden Kudüs müftüsünü hedef almıştır. Habere göre bir grup Filistinli, müftüye karşı yeni bir parti teşkil etmeye karar vermiştir. Bunun sebebi ise müftü aleyhindeki yolsuzluk iddialarıdır. Bu şahısların iddialarına göre müftü Filistin evkaf varidatından şahsi menfaatler elde etmiştir (Filistin'de İkiye Ayrıldılar, 1931). Yukarıda da belirttiğimiz gibi Genel İslam Kongresi'nin başarısızlığa ulaşması için bir yandan Siyonistler çaba harcarken diğer yandan da müftünün Beytülmakdis'te bulunan rakipleri müftü aleyhinde propaganda yapmışlardır (es-Sealibi, 1988, s. 11). *Cumhuriyet* gazetesinin sütunlarına taşıdığı haber de bu bağlamda değerlendirilmelidir.

Akşam gazetesinde de konuyla alakalı olarak üç haber yer almaktadır. İlk haber 5 Kanun-i Evvel (Aralık) 1931 tarihlidir. Bu haberde Genel İslam Kongresi'nde nelerin görüleceğine dair bilgiler yer almıştır. Habere göre İngiliz Manda yönetimi kongreyi tertip edenlerden İngiltere'nin dostu olan devletler aleyhinde herhangi bir müzakere yapılmamasını talep etmiştir. Bunun üzerine tertip heyeti İngiliz yönetimine kongrenin program içeriğini gösteren bir yazı göndermiştir.²⁸ Bu yazıya göre kongrenin programı şöyledir: 1-Müslümanlara ait mukaddes yerler 2- Kudüs'te bir Müslüman Darulfünun'u ihdası 3-Hicaz şimendifer hattı 4-Müslüman harsının neşir ve ta'mimi 5-Dinsizlikle mücadele (Kongrenin Ruznamesi Nasıl, 1931). İkinci haberdeyse Türkiye'nin dostluk ilişkisi içinde olduğu bazı devletlerin bu kongreye murahhas göndermesinin Türkiye'yi

rahatsız ettiği ifade edilmiştir (*Akşam*, 10 Kanun-i Evvel 1931). *Akşam* gazetesinin üçüncü haberindeyse kongrenin bazı azalarının mevcut ruzname haricindeki meselelere değindikleri ve Yahudilerin hal ve tavırlarından İngilizlerin sorumlu olduğunu ifade ettikleri belirtilmiştir (*Akşam*, 15 Kanun-i Evvel 1931).

SONUÇ

1931 Genel İslam Kongresi, Müslümanların büyük sıkıntılar yaşadığı bir dönemde İslam dünyasının birçok yerinden âlimi, mütefekkeri ve siyasiyi bir araya getirmesi bakımından önemlidir. Bu kongre sayesinde Beytülmakdis'te bir araya gelen Müslümanlar birbirlerinin problemlerini birinci elden dinlemiş ve bunların üstesinden nasıl gelebileceklerine dair fikir alışverişinde bulunmuşlardır. Ayrıca birbirlerinden haberleri olmayan Müslümanların tanışmalarına ve kendi aralarında diyalog kurulmasına vesile olmuştur.

Bütün bunların farkında olan Siyonistler kongreyi engellemek için ellerinden geleni yapmışlar, hilafet meselesini kullanarak Müslümanlar ve özellikle de yöneticiler arasında ihtilaf çıkarmayı hedeflemişlerdir. Bu hedeflerinde kısmen başarılı olmuşlardır. Türkiye Cumhuriyeti ve Türk basını Siyonistlerin bu şayialarına inanmış ve kongreye karşı çok sert tepki göstermiştir. Kongre Türkiye için hilafet meselesi ile özdeş hale gelmiş ve Türk basını sürekli Genel İslam Kongresi aleyhinde haberler neşretmiştir. Bunun nedeni Abdülmecid Efendi'nin tekrardan halife seçileceğine ve hilafet makamının Kudüs olacağına dair haberlerdir. Bu haberlere verilen tepkiler yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin kendi bekası için nasıl hassas davrandığını ve mücadele ettiğini göstermektedir.

Türkiye, Genel İslam Kongresi'nde sadece hilafet meselesine odaklanmış olsa da kongrede İslam dünyasıyla alakalı başka birçok mesele ele alınmıştır. Beytülmakdis, Yahudi göçü, Beytülmakdis'in ihya edilmesi, Batılı sömürgecilere karşı mücadele, Müslümanlar arasında kültür birliği sağlanması, üniversite teşkili gibi konular gündeme gelmiş ve çözüm önerileri sunulmuştur. Ancak kongrede alınan kararlar ne yazık ki uygulanamamıştır. İslam dünyasında güçlü bir devletin olmayışı, ortak bir bilincin bulunmaması, iç çekişmeler, takip edilecek programın olmaması bu kararların uygulanamamasında etkili olmuştur. Bütün bunlara rağmen böyle bir kongrenin gerçekleşmesi İslam dünyası için başarıdır.

KAYNAKÇA**Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)****TDV İSAM Kütüphanesi Arşivi, RTB-67-19.**

- Abbas Hilmi Paşa. (1931, 21 Kanun-i Evvel). Cumhuriyet.
 Akşam Gazetesi, (1931, 10 Kanun-i Evvel).
 Akşam Gazetesi. (1931, 15 Kanun-i Evvel).
 Arslan, E.Ş. (2005). İttihatçı Bir Arap Aydınının Anıları. İstanbul: Klasik.
 Derveze, M. İ. (1993). Müzekkirât Muhammed İzzet Derveze. c. 1, Beyrut: Daru'l-Garbi'l-İslâmî.
 e-Arid, V. "Emin el-Hüseyî", DİA, cilt 11, s. 116-117. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
 el-Kâsım, İ. M. (2016). Senevât el-Feylesof Rıza Tefvik fi'l-Ürdün. Amman: Daru'l-Memûn.
 el-Menar. (Ekim 1931), cilt 32, sayı 1, s. 117.
 el-Menar. (Mart 1932), cilt 32, sayı 1, s. 198
 el-Menar. (Nisan 1932), cilt 32, sayı 4, s. 284
 Elpeleg, Z. (1999): Filistin Ulusal Hareketinin Kurucusu Hacı Emin el-Hüseyî. İstanbul: İletişim.
 es-Seâlibî, A. (1988). Halfiyyât el-Mutemeru'l-İslâmî bi'l-Kuds. Beyrut: Daru'l-Ğarbi'l-İslâmî.
 Filistin. (1931, 12 Kanun-i Evvel).
 Filistin. (1931, 12 Kanun-i Evvel).
 Filistin. (1931, 9 Kanun-i Evvel).
 Filistin. (1931, 9 Kanun-i Evvel).
 Filistin'de İkiye Ayrıldılar. (1931, 29 Kanun-i Evvel). Cumhuriyet.
 Geçikli, R.M. (December 2016). 1931 Kudüs-İslam Kongresi ve Türkiye'nin Kongreye Yaklaşımı. *History Studies*. Volume 8, Issue 4, 100.
 Hureysat, M. A. (1991). el-Ürdüniyyûn ve'l-Kadâyâ el-Vataniyye ve'l-Kavmiyye. Amman: Camiatü'l-Ürdüniyye.
 İlhan, S. (2007). Kudüs'teki İslam Kongresinin Perde Arkası. *İlmi Araştırmalar Dergisi*, 1, 124.
 Kara, İ. (Aralık 2018). "1931 Kudüs İslam Kongresine Türkiye'den Kimse Katılmış mıydı?". *Derin Tarih*. 44.
 Kongrenin Ruznamesi Nasıl Tesbit Edildi?. (1931, 6 Kanun-i Evvel). Cumhuriyet.
 Kramer, M. (1986). *Islam Assembles The Advent of the Muslim Congresses*. New York: Clombia University Press.
 Kudüs İslam Kongresinde Yeni Hadiseler. (1931, 15 Kanun-i Evvel). Cumhuriyet.
 Kudüs Kongresi: Kongrede Ne Gibi Meseleler Müzakere Edilecek. (1931, 5 Kanun-i Evvel), Akşam Gazetesi.
 Kudüs Kongresinde Dayak. (1931, 8 Kanun-i Evvel). Cumhuriyet.
 Kudüs Kongresinde Yeni Bir Hadise Daha. (1931, 18 Kanun-i Evvel). Cumhuriyet.
 Kudüs'teki Mısır Murahhası Filistin Haricine Çıkarıldı, (1931, 20 Kanun-i Evvel), Cumhuriyet.
 Lavrens Kudüste mi?. (1931, 19 Kanun-i Evvel). Cumhuriyet.
 Mattar, P. (1999). Kudüs Müftüsü Hacı Emin el-Hüseyî. İstanbul: Akademi.
 Meclis'te Dün Kudüs Kongresi İçin Verilen Takrir Görüşüldü. (1931, 4 Kanun-i Evvel) Cumhuriyet.

- Nadi, Y. (1931, 5 Kanun-i Evvel). Kudüs Kongresine Karşı Türk Hassasiyeti. Cumhuriyet. Nafi, B. M. (1996). The General Islamic Congress of Jaruselam Reconsidered. The Muslim Word, No. 3-4, 247.
- Türkiye ve Kongre. (1931, 11 Kanun-i Evvel). Filistin.
- Uçman, A. (2012). Rıza Tevfik'ten Eşi Nazlı Hanım'a Mektuplar. İstanbul: Kubbealtı.
- Uçman, A. (2015). Rıza Tevfik'ten Kızı Munise Hanım'a Mektuplar. İstanbul: Kubbealtı.
- Yahudi Gazetelerinde İslam Kongresi. (1931, 11 Kanun-i Evvel). Filistin.

SONNOTLAR

- ¹ Mescid-i Aksa'nın güneybatısında yer alır. Müslümanlar Hz. Peygamber'in Mirac'a yükseldiği gece bineği Burak'ı buraya bağladığına inanmaktadırlar. 1967'de Yahudilerin Kudüs'ü işgal etmelerinin ardından buraya el konulmuş ve burası "Ağlama Duvarı" yapılmıştır. Yahudiler burasının Süleyman mabedinin bir parçası olduğunu iddia ederler.
- ² Emin el-Hüseyni'nin doğum tarihini bazı kaynaklar 1893 bazıları ise 1895 olarak gösterir. Kudüs'te dünyaya gelen el-Hüseyni ilköğrenimini burada tamamlar. Eğitimine Ezher'de devam eder. Ardından 1915 yılında İstanbul'da Harbiye mektebine girer. Buradan kurmay subay olarak mezun olur ve Birinci Dünya Savaşı'nda İzmir'de bulunur. Bir müddet sonra Kudüs'e geri döner. 1917 yılında İngiliz Manda yönetimi genel valisinin yardımcılığı görevine getirilir. Ancak göreve başladıktan üç ay sonra İngilizlerin Filistin siyasetini protesto için istifa eder. 1918-1919 yıllarında Filistinlilerin isyan hareketlerine katılır. Bu isyan hareketlerine katıldığı için suçlu bulunur ve takibe uğrar. Bundan dolayı Şam'a kaçar. Çıkarılan af üzerine Kudüs'e geri döner ve 1921 yılında Kudüs müftüsü olur. 1928-1929'da başlayan Filistin ayaklanmasında önemli bir rol oynayarak Filistinlilerin manevi önderi olarak kabul edilir. 1937 yılında tutuklanmak istenir ancak o Lübnan'a oradan da İran'a kaçar. Almanların Filistin davasına yardım edeceğini umarak 1941 yılında Berlin'e gider. Hüseyini burada Araplara çeşitli bildirimler yayımlayarak onları İngilizlere karşı isyana çağırır. Daha sonra memleketine döner ve orada çeşitli faaliyetlerde bulunur. 1974'te Beyrut'ta vefat eder. (Bkz. Velid el-Arid, Em'in el-Hüseyni, *DİA* içinde, XI, ss. 116-117, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı.)
- ³ Tunuslu siyaset ve din adamı olan Abdulaziz es-Seâlibî 5 Eylül 1876 yılında Tunus'ta dünyaya geldi. es-Seâlibî, başta Tunus olmak üzere bütün Arap beldelerinin Batılların işgalinden kurtulması için mücadele vermiştir. Gazetelerde istiklal ve hürriyetle alakalı yazılar yazmış ve insanları manda yönetimlerine karşı direnişe davet etmiştir. Trablusgarb, Bingazi, İstanbul, Mısır gibi beldeleri dolanıp düşüncelerini anlatmıştır. Birinci Dünya Harbi'nden sonra Arap beldelerinin istiklali için uğraş verir. 1923 yılında Tunus'tan ayrılıp Beytülmakdis'e gelir. Burada Beytülmakdis'in İngiliz işgalinden kurtulması için mücadele eder. 1937 yılında tekrar Tunus'a dönen es-Seâlibî, 1944 yılında Tunus'ta vefat eder.
- ⁴ Burada belirtilen tarihler *Menar* dergisi tarafından yayımlanmış olan kongrenin davet mektubundaki tarihlerle uyuşmamaktadır. *Menar* dergisinin beyanına göre kongreye ilk davet mektupları 22 Rebiu'l-Evvel 1350 (7 Ağustos 1931) tarihinde gönderilir. Ve gönderilen mektuplarda kongrenin 9 Cemde'l-Ülâ 1350 (22 Eylül 1931) olacağı ifade edilir. Ancak davetiye mektubu gönderilen şahıslar bu sürenin çok kısa olduğunu ve uzak beldelerdekilerin bu vakitte gelmelerinin zor olduğunu beyan etmeleri üzerine tarih değiştirilir. (Bkz. *el-Menar*, (Ekim 1931), cilt 32, sayı 1, s. 117.)
- ⁵ Bize göre Şevket Ali bilerek yanlış isim yani Vahdeddin ismini zikretmiştir. Çünkü hilafetle bu kadar yakından ilgilenen bir kişinin o tarihlerde (1931) Sultan Vahdeddin'in ölmüş olduğunu bilmemesi mümkün değildir. Bundan dolayı Şevket Ali isimleri bilinçli olarak karıştırmış ve

aslında Halife Abdülmecid'in ismini zikretmek istemiştir. Bu bağlamda es-Sealibi imalı bir şekilde Şevket Ali'yi suçlamıştır. Çünkü Şevket Ali, şayialar yayıldıktan bir müddet sonra (hemen değil) açıklama yapıp bu haberleri yalanlamıştır. Es-Sealibi de Şevket Ali'nin bilerek yalanlamayı geciktirdiği düşüncesindedir.

Arap basını ve neşriyatında bu karışıklık meselesi gündemdeyken Türk basınıysa Siyonist haber kaynaklarından faydalandığı için doğrudan Abdülmecid ismini zikretmiştir.

6 Mevlana Muhammed Ali'nin kardeşi olan Şevket Ali, Hindistan'ın önde gelen Müslüman önderlerinden olup kardeşi ile beraber Hindistan Hilafet Cemiyeti'ni kurmuştur.

7 Bu bağlamda el-Hüseynî Mısır Başbakanı İsmail Sıtkı Paşa arasında bir görüşme gerçekleşmiştir. Bu görüşmede kongrenin içeriği anlatılmış ve Mısır'la alakalı herhangi bir konunun yer almayacağı belirtilmiştir. (Bkz. TC. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030-10-229-543-28.)

Daha sonra da el-Hüseynî, İsmail Sıtkı Paşa'ya anlayışından ve yardımlarından dolayı teşekkür eder. Kongrede ele alınacak konuları ve kongrenin programını kendilerine takdim eder. Bu program 14.11.1931 tarihli *Ehram* gazetesinde neşredilir. (Bkz. TC. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030-10-00-00-229-543-25). Ayrıca; Abdalaziz es-Seâlibî, *a.g.e.*, s. 13.

8 TC. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030-10-00-00-229-544-7.

9 TC. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030-10-00-00-229-543-28; TC. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030-10-00-00-229-544-16; Basheer M. Nafi, *a.g.m.*, 253-254; Zvi Elpeleg, *a.g.e.*, s. 61; Philip Mattar, *a.g.e.*, s. 94-95.

10 TC. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030-10-00-00-229-544-7.

11 Şevket Ali bu konuda haklıdır. Ancak Emin el-Hüseynî de kendisine yapılan baskıları azaltmak için kongrenin gündemine dair bütün bilgileri beyan etmekten kaçınmıştır.

12 TC. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030-10-00-00-229-544-7.

13 TC. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030-10-00-00-228-534-5.

14 Kongreyle ilgili olarak *Mukarrerât el-Mutemru'l-İslâmî'l-Âm* isimli bir risale yayımlanır. İsmi zikredilen devletler risalede adları geçen devletlerdir.

15 Hayriye Kâsımiye, Rıza Tevfik'i Türkiye'nin temsilcisi olarak göstermiştir. Halbuki bu mümkün değildir. Evvela Türkiye bu kongreye şiddetle karşı çıkan ülkelerin başında gelir. İkinci olarak da Rıza Tevfik Yüzellilikler'den olup yurtdışına sürgün edilen Cumhuriyet'in muhaliflerindedir. (Bkz. İfâf Muhammed el-Kâsım, *a.g.e.*, s. 86.)

Menar dergisi de kongreye katılan ülkeler arasında Türkiye'nin ismini de zikreder. (Bkz. *el-Menar*, (Mart 1932), cilt 32, sayı 1, s. 195.)

16 TDV İSAM Kütüphanesi Arşivi, RTB-67-19.

17 Bu komisyonda Rıza Tevfik ile Reşid Rıza arasında ilginç bir tartışma da yaşanmıştır. Reşid Rıza, kongre sonuç bildirgesinde geçen "şeâ'ir" kelimesinin, "ahkâm" kelimesi ile değiştirilmesini teklif etmiştir. Bunun üzerine Rıza Tevfik, "Kendi [dinî] tutuculuğunuzu, kongreye egemen kılmaya çalışmayın!" diyerek Reşid Rıza'ya sertçe çıkmıştır. (*Filistin*, (12 Kânûn-i Evvel 1931), s. 3.)

18 Rıza Tevfik, hanımına yazmış olduğu 8 Aralık 1931 tarihli mektubunu "el-Mu'temeru'l-İslâmî el-Âm, Beytül-Makdis" antetli kağıda yazmıştır. (Bkz. Abdullah Uçman, (2012), *Rıza Tevfik'ten Eşi Nazlı Hanım'a Mektuplar*, İstanbul: Kubbealtı, s. 150.)

19 TC. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030-10-00-00-266-793-4; TC. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030-10-00-00-266-793-5.

20 Başta Türkiye olmak üzere bazı İslam ülkelerinin kongrenin toplanmasına karşı olmadığını ancak bu devletlerin kongreye dair kaygılarının bulunduğunu ifade edenler de vardır. Ancak elimizdeki belge ve bilgilere dayanarak bu durumu, kaygıdan öte bir beka sorunu olarak görme, bundan dolayı da ciddi bir muhalefet gösterme olarak değerlendirmek gerekir. (Bkz. Recep Murat Geçikli (December 2016), "1931 Kudüs-İslam Kongresi ve Türkiye'nin Kongreye Yaklaşımı", *History Studies*, Volume 8, Issue 4, 100).

-
- ²¹ İfâf Muhammed el-Kâsım, *a.g.e.*, s. 87. Başta Türkiye olmak üzere diğer bazı İslam ülkelerinin kongrenin toplanmasına karşı olmadığını ancak bu devletlerin kongreye dair kaygılarının bulunduğunu ifade edenler de vardır. Ancak elimizdeki belge ve bilgilere dayanarak bu durumu kaygıdan öte bir beka sorunu olarak görme, bundan dolayı da ciddi bir muhalefet gösterme olarak değerlendirmek gerekir.
- ²² TC. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030-10-00-00-228-534-5.
- ²³ TC. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030-10-00-00-229-543-28.
- ²⁴ TC. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030-10-00-00-229-544-16.
- ²⁵ TC. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030-10-00-00-266-793-4.
- ²⁶ Konu ile alakalı yazışmalar için Bkz. TC. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030-10-00-00-229-543-23. Bu devletler her ne kadar resmi olarak kimseyi göndermediklerini söyleseler de İran, Irak ve Afganistan'dan temsilciler bu kongreye iştirak etmiştir.
- ²⁷ Malesef *Son Posta* gazetesinin zikredilen nüshalarını Bayezid Devlet Kütüphanesi ve Atatürk Kitablığı'nda bulamadığımız için detaylı bilgi veremedik.
- ²⁸ Aynı beyanat Mısır'ın *es-Siyasiyye* gazetesinde de neşredilir. (Bkz. TC. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030-10-00-00-229-543-27.)